

Ս. ՔՈՒԱՆՋՅԱՆ

ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ԲԵԿՈՐՆԵՐ
ՍԱՆԱՀՆԻ և ՀԱՂԲԱՏԻ ՔԱՐԱՅՐՆԵՐՈՒՄ

Սանահնի և Հաղբատի 10-րդ դարում կառուցված վանքերն ունեցել են նաև իրենց քարաշին գեղեցիկ մատենադարանները, որտեղ և պահվել են մեծ թվով ձեռագրեր: Սակայն օտարերկրյա հորդանների արշավանքները հաճախ խանգարել են հիշյալ մատենադարանների անդորրը: 1105 թ. Ղզիլ ամիրայի զորքերն արդեն գրավել էին Լոռին ու այրել Հաղբատը և Սանահինը: Այսպիսով 12-րդ դարից սկսվել է ձեռագիր գանձերի տեղափոխումը դեպի Սանահնի ու Հաղբատի մոտակայքի անդնդախոր ձորերում գտնվող բնական քարայրները, որոնք ամրացվել, ընդարձակվել են ու հարմարեցվել այդ նպատակին:

Նշանավոր պատմագիր Կիրակոս Գանձակեցին նկարագրում է, թե ինչպես դեռևս 12-րդ դարի սկզբում Հաղբատի ձորում գտնվող մի քարայրում ժամանակի խոշոր գիտնական Հովհաննես Սարկավազը դրադվել է ձեռագրերի ուսումնասիրությանը: Եվ այսպես, երկար-երկար դարեր այդ քարայրներում պահվել են մեծ թվով հնագույն և թանկարժեք ձեռագրեր:

18-րդ դարի 70-ական թվականներին Հաղբատի վանքի վանահայր Աբրահամ վարդապետ Թեքիրդաղցին, աշակից ունենալով ազահ ու տգետ ոմն Պետրոս տիրացուի, այդ քարայրներում գանձ է որոնել և իջեցրել է այնտեղ պահվող հազարավոր ձեռագրերը: Դրանց մեծագույն մասը հետզհետե հափրչտակվել ու գողացվել են, իսկ վնասված ձեռագրերից ու պատառիկներից տգետ վանականները վանքի բակում մի մեծ խարույկ են վառել:

Հիշյալ քարայրներում ավելի ուշ որոնումներ են կատարվել և ձեռագրեր ու պատառիկներ են հայտնաբերվել Հովսեփ Արղությանի, Սարգիս Զալալյանի, Ալեքսանդր Նրիցյանի և Գյուտ Աղանյանցի նախաձեռնությամբ:

Վերջին որոնումներից արդեն իսկ անցել էր 60 տարի: Եվ ահա, 1959 թվականի սեպտեմբերի 26-ին Մատենադարանի դիրեկցիան մի արշավախումբ ուղարկեց Սանահնի և Հաղբատի ձորերի քարայրները զննելու նպատակով: Արշավախմբին, բացի Մատենադարանի մի քանի աշխատակիցներից (ավագ գիտ. աշխատող Ս. Քոչանջյանի ղեկավարությամբ), մասնակցում էին նաև Երևանի ֆիզիկուլտուրայի ինստիտուտի ուսանող ալպինիստներ, իրենց դասախոս՝ սպորտի վարպետ Ս. Հարությունյանի հսկողությամբ:

Արշավախումբը առաջին հերթին նախնական որոնումներ կատարեց Սանահնի մոտ գտնվող անմատչելի Աշառանց այրում, որը գտնվում է ձորից մինչև քարազուխը 100 մետր բարձրություն ունեցող մի ժայռի վրա: Քա-

րայրում հայտնաբերվեց մի կարաս մեջը մոխրով լեցուն, նրա մեջ և քարայրի հատակին կային նաև վառված թղթի հետքեր: Անցյալում այստեղ գտնվել են բազմաթիվ ձեռագրեր, դանդեր ու գործվածքների կտորներ: Հաջորդաբար որոնումներ կատարվեցին նաև Հաղբատի մոտակա ձորում գտնվող պարսպապատ հնադարյան քարայրներից՝ Չառնի այրում (որտեղից ևս անցյալում ձեռագրեր են հայտնաբերվել), նրանից ավելի վեր՝ դեպի աջ գտնվող Պառնի այրում. և վերջինից դեպի ձախ ու ավելի վերը գտնվող՝ խիստ դժվարամատչելի Ծակ այրում:

Հաղբատի Ծակ այրից հայտնաբերված ձեռագրական մի քանի բեկորներ

Սեպտեմբերի 29-ին և 30-ին Ծակ այրից հայտնաբերվեցին ուշագրավ նյութեր: Քարայրի հատակը ծածկող 45 սանտիմետր հաստությամբ ունեցող հողի և ավազի խառն շերտի միջից գտնվեցին շուրջ 40 տարբեր ձեռագրերի փոքր բեկորներ, որոնցից մի քանիսը իրար կպած և քարացած թերթերի փրշրանքներ են: Ձեռագրերի բեկորները գրված են մեր հնագույն բոլոր տիպի տառատեսակներով: Կան գրվածքներ մեսրոպյան բոլորագիծ, ուղղագիծ և մանր երկաթագրերով, ինչպես նաև երկաթագրախառն խոշոր ու մանր բոլորագրերով: Նրանք գրված են թե մազաղաթի և թե թղթի վրա: Բեկորները, ըստ հնագրական տվյալների, պատկանում են 9—15-րդ դդ. գրչության: Այնքան փոքր են այդ բեկորները, որ դժվար է որոշել նրանց՝ մեծ մասի բովանդակությունը: Պարզ է սակայն, որ նրանց մեջ կան ավետարանների, քարոզագրերի և այլ աշխատությունների, ինչպես նաև հայկական երաժշտական խաղերով գրված մի ձեռագրի բեկորիկներ: Գտնվեցին նաև մանրանկարների հետքեր ունեցող հատվածներ: Ուշագրավ է հողի ու քարի հետ խառնված մի փոքրիկ

փաթեթ, որի վրա երևում են ոսկեզօծ մանրանկարի հետքեր: Հայտնաբերվել է նաև Ավետարանի համարարրառի մի բեկոր, որի աղյուսակները ներկված են կապույտ ու կարմիր գույներով և մանրանկարի մի այլ բեկոր, որի ոսկեզօծ մասը խոնավությունից գրեթե լրիվ թափվել է: Գտնվել են նաև ձեռագրերի կազմերի մասեր, որոնց մեջ ուշագրավ են 8—10 սմ երկարություն ունեցող դրոշմազարդ կաշիներն ու կազմի մեջ օգտագործված հղկված տախտակների բեկորները: Գտնվել են նույնիսկ կազմի թելեր. նրանցից մեկը հասել է ամբողջությամբ, սակայն ձեռագիրը, որը հավանաբար թղթից է եղել, վաղուց արդեն հող է դարձել: Կան նաև ձեռագրերի կազմերի կողերին երբեմն փակցրված դիպակների և ասեղնագործ կտորեղենների բեկորներ:

Սանահնի և Հաղրատի քարայրներում կատարված հետախուզումների արդյունքի մասին 1959 թ. հոկտեմբերի 10-ին Մատենադարանի գիտական խորհրդի ընդլայնված նիստում լավից արշավախմբի ղեկավարի զեկուցումը՝

Գտնված ձեռագրական բեկորների մի մասը ցուցադրվում է Մատենադարանի մշտական ցուցասրահում:

Արշավախմբի հայտնաբերած նյութերը հույս են ներշնչում, որ Սանահնի ու Հաղրատի շրջակայքում գտնվող բազմաթիվ քարայրներից կարող են գրտնրվել ավելի արժեքավոր պատառիկներ, գույն և ամբողջական ձեռագրեր: Նախատեսված է հետագայում շարունակել քարայրների հետախուզումը, մասնակից դարձնելով այդ գործին ավելի մեծ թվով մասնագետների:

С. КОЛАНДЖЯН

ДРЕВНЕАРМЯНСКИЕ РУКОПИСНЫЕ ФРАГМЕНТЫ В ПЕЩЕРАХ САНАИНА И АХПАТА

Резюме

Уже в XII в. для того, чтобы спасти рукописи от иноземных нашествий, книгохранилища Санаина и Ахпата начали перемещать в пещеры, которые находились в глубоких ущельях.

В 70-х гг. XVIII в. местное духовенство в поисках клада обнаружило в пещерах много рукописей, большая часть которых была разграблена, а частично и сожжена.

В конце XVIII в. и в XIX в. по инициативе ряда деятелей армянской культуры, из упомянутых пещер были вынесены окаменелые рукописи и лоскуты рукописей.

И вот спустя 60 лет после последних поисков, 26 сентября — 2 октября 1959 г. дирекция Матенадарана отправила экспедицию для обследования пещер Санаина и Ахпата. Кроме нескольких сотрудников Матенадарана, которых возглавлял старший научный сотрудник С. Коланджян, в экспедиции приняли участие студенты-альпинисты Армянского института физкультуры во главе с их преподавателем, мастером спорта С. Арутюняном.

Первоначальные поиски были произведены в Санаинской пещере

Ачаранц и Ахпатских пещерах Зарни, Парни и Цак. 29 и 30 сентября в пещере Цак были обнаружены заслуживающие внимания материалы. Под 45-сантиметровым слоем песка и пепла были обнаружены лоскуты примерно 40 рукописей, написанных на бумаге и пергаменте. Были обнаружены и другие материалы, связанные с рукописной культурой (тисненая кожа переплета, отшлифованные дощечки от переплетов, кусок вышитой ткани, нитки и т. д.).

10 октября 1959 г. на расширенном заседании ученого Совета Матенадарана был заслушан доклад руководителя экспедиции.

Часть найденных фрагментов рукописей выставлена на постоянной выставке Матенадарана.

